

ԱԾԱԿԱՆԻ՝ -ԳՈՒՅՆ ՄԱՍՆԻԿՈՎ ԿԱԶՄՎՈՂ ԳԵՐԱԴՐԱԿԱՆԻ
ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԱՐՏԱՇԵՍ ՄԱՐԳՍՅԱՆ

Հայտնի է, որ ածականը ժամանակակից հայերենում ունի համեմատության երեք աստիճան՝ *դրական*, *բաղդատական* (*համեմատական*) և *գերադրական*: Համեմատության այս երեք աստիճանները կային թե՛ գրաբարում, թե՛ միջին հայերենում, սակայն լեզվի զարգացման ընթացքում փոփոխվել են նրանց կազմության ձևերը:

Գրաբարում բաղդատականը կազմվում էր առավելապես *-գոյն* մասնիկով՝ *մեծագոյն*, *լավագոյն* և այլն, բայց կարող էր կազմվել նաև նկարագրական եղանակով, ինչպես՝ *լաւ քան գնա* և այլն: Գերադրական աստիճանը արտահայտվում էր *յոյժ*, *կարի*, *անհնարին*, *սաստիկ* և այլ բառերով: Ժամանակակից հայերենում փոխվել է *-գոյն* (*-գույն*) մասնիկի գործառույթը. նրանով այժմ կազմվում է ածականի գերադրական աստիճանը: Պետք է նշել, սակայն, որ դեռևս գրաբարում առանձին դեպքերում հանդիպում են *-գոյն* մասնիկով կազմություններ, որոնք գերադրականի արժեք ունեն¹:

Աստիճանաբար դուրս են մղվում *-գոյն* մասնիկով ձևերը, թեև ուշ շրջանում էլ, երբ արդեն ձևավորվել էր միջին հայերենը, դեռևս հանդիպում են կիրառություններ նաև մակբայական իմաստով և բաղդատականի նշանակությամբ, ինչպես. «-Ո՛վ որդեակք, բազում գանձ կայ պահեալ ի հարցն իմոց յայգին մեր, իսկ գտեղին ոչ ցուցանեմ ձեզ, այլ որ աշխատի և *խորագոյն* փորէ, նա գտանէ զգանձն» (Վարդան Այգեկցի):

Խոսելով *քան*-ով և *-գոյն*-ով կազմվող ձևերի մասին՝ Հր. Աճառյանը գրում է. «Միջին դարերում երկու ձևերը կողք կողքի գործածվում էին, բայց թվում է, թե *-գույն* վերջավորությամբ բաղդատականները ավելի վերամբարձ էին, իսկ *քան* նախադրությամբ ձևերը ավելի պարզ ու սովորական:Միջին կամ Կիլիկյան հայերենում *-գույն* մասնիկը վերացավ, և նրա փոխարեն դրվեց *այլ* «ավելի» մակբայը՝ դրական ածականի վրա, իսկ համեմատելի բառը ստանում է *քան*, *քանց* նախադրությունը»²:

Այսուհանդերձ, *-գույն* բաղդարիչը՝ որպես ածականների գերադրական աստիճանի կազմիչ, պահպանվում է մինչև հիմա: Գ. Գարե-

¹ Տե՛ս Ա. Աբրահամյան, Գրաբարի ձեռնարկ, Եր., 1976, էջ 59:

² Հր. Աճառյան, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. 1, Եր., 1952, էջ 64:

գինյանը այս մասնիկի գործածության վերաբերյալ գրում է. «Գերադրականի *գույն* մասնիկը, որ նախատվետական շրջանում էլ կենսունակ չէր, սկսեց ևս իր դիրքերը զիջել և հանդես գալ միմիայն որոշակի բառերի հետ՝ նույնիսկ հաճախ զրկվելով գերադրականի բուն նշանակությունից և հանդես գալով երբեմն բաղդատական աստիճանի արժեքով: ...Հենց *գույն* մասնիկի իմաստի թուլացումն է պատճառը, որ վերջերս սկսեցին տարածվել գերադրականի կրկնակի մասնիկներով ձևեր (ամենա...գույն), ինչպես՝ *ամենաբարձրագույն, ամենալավագույն, ամենաթեթևագույն* (բոնցքամարտիկի ամենացածր քաշի համար, որին հաջորդում է թեթևագույն քաշը), գործածական են նաև *ամենավատթարագույն, ամենակարծրագույն, ամենադառնագույն, ամենաազնվագույն և նման ձևեր*»³: Փաստորեն, գրաբարյան շրջանից հետո *-գույն* բաղդադրիչով գերադրականները միշտ էլ սահմանափակ կիրառություն են ունեցել, բայց դրանով հանդերձ դուրս չեն եկել գործածությունից և իմաստային ու կիրառական որոշ փոփոխություններով շարունակել են իրենց գոյությունը: Իրոք, իմաստի թուլացում կա, և գործածվում են նաև *ամենա...գույն* կազմությամբ ածականներ, բայց *-գույն* բաղդադրիչով կազմված ածականների՝ բաղդատականի իմաստով կիրառություններ մենք չգտանք, և վերը նշված ուսումնասիրության մեջ էլ այդպիսիք բերված չեն: Դրանց մասին խոսում է նաև Հ. Օհանյանը: Նշելով, որ *-գույն* բաղդադրիչով կազմվում է սահմանափակ քանակով ածականների գերադրական աստիճանը՝ նա գրում է. «Ժամանակակից հայերենում (*ա*)*գույն* ածանցը, բաղդադրվելով ածականի ուղիղ ձևին, երբեմն արտահայտում է ոչ թե գերադրական, այլ բաղդատական աստիճանի նշանակություն: Ավելի ճիշտ՝ այդ ածանցով կազմված ածականները միաժամանակ և՛ գերադրական, և՛ բաղդատական աստիճանի նշանակություն ունեն: Այսպես՝ թանձրագույն կարող է նշանակել ամենաթանձր և ավելի թանձր, նորագույն՝ ամենանոր և ավելի նոր, այդպես են նաև փոքրագույն, նվազագույն, դառնագույն, մերձավորագույն, խոշորագույն, պնդագույն, համեստագույն և այլն»⁴: Ինչպես տեսնում ենք, այս դեպքում էլ բնագրային օրինակներ չեն բերվում, որովհետև բաղդատականի գրաբարյան իմաստը այլևս չի դրսևորվում, և նման կիրառություններ ժամանակակից հայերենին բնորոշ չեն: Ի դեպ, պետք է նշել, որ *-գույն*-ը շատ աշխատություններում է համարվում ածանց: Բայց եթե ածականի համեմատության աստիճանների դրսևորումը քերականական կարգ է, ապա *-գույն*-ն էլ քերականական կարգի ցուցիչ է: Հենց վերը մեջբերված հատվածին նախորդող մասում էլ գերադրականի կազմության վերաբերյալ գրված է. «Ածականի ուղիղ

³ «Հայոց լեզվի զարգացումը սովետական շրջանում», Եր., 1973, էջ 352-353:

⁴ Ս. Աբրահամյան, Ն. Պառնասյան, Հ. Օհանյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 2, Եր., 1974, էջ 161:

ձևին բաղադրվում է (*ա*)*գույն* վերջածանցը: Գերադրականի կազմության այս եղանակը ձևաբանական է և իբրև այդպիսին գրեթե միակն է գերադրականի կազմության բազմաթիվ ձևերի մեջ»⁵: Միգուցե պետք է նշվի, որ *-գույն* մասնիկն իր մեջ ամփոփում է թե՛ ածանցին, թե՛ քերականական մասնիկին բնորոշ հատկանիշներ, քանի որ վիճահարույց է նաև այն, թե ածականի համեմատության աստիճանների ձևերը ինքնուրույն բառե՞ր են, թե՞ բառաձևեր: Այս հարցի վերաբերյալ Ալ. Մարգարյանը հետևյալ դիրքորոշումն է արտահայտում. «Ածականի համեմատության գերադրական աստիճանը կազմող ձևերը նույնպես բառաքերականական միավորներ են, ուստի և ոչ միայն ձևաբանական-քերականական, այլև բառային իմաստով են հատկանշվում և, իբրև այդպիսիք, լիիրավ լիարժեք բառեր են և անպայման պետք է ներկայացվեն բառարաններում: Մինչդեռ եթե գրաբարի բառարանագիրները հենց այդպես էլ վարվել են, ապա ժամանակակից հայոց լեզվի բառարաններ կազմողները, դրանք ինքնուրույն բառային միավորներ չհամարելով, անտեսել ու չեն արտացոլել նրանցում»⁶:

Ինչ վերաբերում է *ամենա...գույն* կազմությամբ ածականների կիրառությանը, ապա դրանք սովորաբար համարվում են ժողովրդախոսակցական լեզվին բնորոշ ոչ ճիշտ ձևեր⁷ (բացի մարզական տերմինի արժեք ձեռք բերած ձևերից), թեև լեզվաբանների մի մասը դրանք մերժելի չի համարում: Մ. Ասատրյանը դրանց մասին գրում է հետևյալը. «Երբեմն *գույն* վերջածանցը կարծես թե չի արտահայտում գերադրականի նշանակություն: Այս է պատճառը, որ *գույն* վերջածանց ունեցող ածականները ևս կարող են բաղադրվել *ամենա* ձևի հետ, ինչպես՝ «Նա իմ *ամենալավագույն* ընկերն է». «Վերլուծությունը կատարված է *ամենանորագույն* մեթոդներով»⁸:

Այստեղ նպատակ չունենալով քննել ածականի համեմատության աստիճանների կազմության զարգացման ընթացքը՝ անդրադառնանք միայն ժամանակակից հայերենում *-գույն* բաղադրիչով կազմվող գերադրականների իմաստային մի առանձնահատկությանը: Մակայն մինչ այդ տեղին ենք համարում մեջբերել Մ. Աբրահամյանի մի դիտարկումը: Որակական ածականների համեմատության աստիճանները քննելիս նա գրում է. «Պետք է ածականի համեմատության աստիճանը որպես ածականի ձևաբանական կարգ, տարբերել առարկայի հատկության տարբեր չափերի, աստիճանի նկարագրական արտահայտություններից: Այսպես, կան մի շարք բառեր ու բառակապակցություններ, այլև շարահյուսական կառույցներ, որոնց շնորհիվ նկարա-

⁵ Նույն տեղում, էջ 160:

⁶ Ալ. Մարգարյան, Հայոց լեզվի քերականություն, Եր., 2004, էջ 210:

⁷ Տե՛ս Մ. Աբրահամյան, Ժամանակակից գրական հայերեն, Եր., 1981, էջ 167:

⁸ Մ. Ասատրյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 2002, էջ 137:

գրական եղանակով կարող են արտահայտվել առարկայի հատկանիշի տարբեր չափեր: Ինչպես՝ *պակաս, նվազ, քիչ, մի քիչ...* և այլն: Համեմատության աստիճանի իմաստ կարող է արտահայտվել նաև *բացառական հոլով+ածական, ածական+(օժանդակ բայ)+քան...* կառույցներով: ...Այսպիսի դեպքերում ածականը դրական աստիճանի է, նշված միջոցներով արտահայտված հատկանիշի տարբեր չափերի իմաստը խոսքային երևույթ է, որ վերաբերում է ոչ թե հատկապես ածականին, այլ համապատասխան շարահյուսական կապակցություններին»⁹: Այս տարբերակումը կարևոր է ածականի համեմատության աստիճանների՝ որպես քերականական կարգի սահմանազատման համար:

Ժամանակակից հայերենում որակական ածականների գերադրական աստիճանը կարող է կազմվել *ամենից* բառով, *ամենա-* և *-գույն* բաղադրիչներով, ինչպես՝ *ամենից մեծ, ամենամեծ, մեծագույն*: Եթե առաջին երկու ձևով հնարավոր է կազմել համեմատության աստիճաններ ունեցող բոլոր ածականների գերադրականը, ապա *-գույն*-ով սահմանափակ քանակով ածականների գերադրականն է կազմվում: Սրա պատճառը Գ. Ջահուկյանը համարում է այն, որ *-գույն*-ով կազմվող ձևերը գալիս են գրաբարից և բնորոշ չեն ժողովրդախոսակցական լեզվին: Քննելով *ամենա-* և *-գույն* բաղադրիչներով գերադրականների կազմությունը՝ նա գրում է. «Այս երկու կաղապարների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ առաջին կաղապարն ավելի ընդհանրական է և ոճականորեն չեզոք. երկրորդ կաղապարը գործում է միայն որոշ կարգի՝ հնից եկող (գրաբարին ևս հատուկ), բայց ոչ ժողովրդական-բարբառային ածականների դեպքում. *չաղագույն, ազիզագույն* տիպի ձևեր հնարավոր չեն»¹⁰: Ինչպես նշվեց, դեռ միջին շրջանի մասին Հր. Աճառյանը գրում է, թե «*-գույն* վերջավորությամբ բաղադատականները ավելի վերամբարձ էին»:

Հաշվի առնելով վերն ասվածները՝ *-գույն* բաղադրիչով կազմվող գերադրականների վերաբերյալ հնարավոր է նշել երկու էական առանձնահատկություն.

ա) ժամանակակից հայերենում այս բաղադրիչով կազմվում է սահմանափակ թվով ածականների գերադրական աստիճան. դրանցից են՝ *ազնիվ, լավ, խիստ, խոշոր, ծանր, կոպիտ, հզոր, հին, մեծ, նոր, նվազ, պարզ, վատ* և այլն.

բ) այս բաղադրիչով կազմվող գերադրականները բնորոշ չեն ժողովրդախոսակցական ոճին:

Այս դիտարկումներն անշուշտ ճիշտ են և հիմնավորված, սակայն *-գույն* բաղադրիչով գերադրականներն ունեն նաև մեկ այլ առանձնահատկություն, որին կանդրադառնանք:

⁹ Ս. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 167:

¹⁰ Գ. Ջահուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Եր., 1974, էջ 311:

Ուսումնասիրողները սովորաբար համեմատում են *-գույն* և *ամենա-* բաղադրիչներով կազմվող գերադրականների իմաստային հարաբերությունը և նշում, որ *-գույն* բաղադրիչով կազմվող գերադրականները արտահայտում են հատկանիշի բարձրագույն աստիճան առանց համեմատության¹¹: Բայց գերադրականի երկու ձևերը տարբերվում են նաև մեկ այլ հատկանիշով, որն առնչվում է դրանց իմաստային հարաբերությանը: Թեև այս երկու բաղադրիչները քերականական միևնույն իրողության, այսինքն՝ որակական ածականի գերադրական աստիճանի արտահայտիչներ են, սակայն նրանցով կազմվող ձևերը մեծ մասամբ իրենց արտահայտած իմաստներով տարբեր են: Սովորաբար, եթե քերականական միևնույն կարգը կազմվում է տարբեր մասնիկներով, ապա դրանք իրարից ոճականորեն են տարբերվում: Օրինակ՝ գոյականի հոլովման համակարգում առկա *արյունով-արյամբ, մեծությունով-մեծությամբ* ձևերի տարբերությունը առաջին հերթին ոճական է, մասամբ էլ՝ կիրառական, որը պայմանավորված է հենց ոճական տարբերությունով:

Առաջին հայացքից թվում է, թե ածականի *-գույն* և *ամենա-* բաղադրիչներով կազմվող գերադրականների դեպքում էլ նույնը պետք է լինի, և, ասենք, *ամենանոր* և *նորագույն* ձևերը պետք է որ համարժեք լինեն և տարբերվեն միայն ոճականորեն, սակայն այս դեպքում ոճական տարբերությունն ի վերջո հանգեցրել է իմաստային էական տարբերության, որի հետևանքով էլ առաջ է եկել կիրառական տարբերություն: Այսպես՝ *ամենանոր* գերադրականը կարող է որոշիչ դառնալ բազմաթիվ գոյականների համար, ինչպես՝ *ամենանոր հագուստը // կահույքը // շենքը* և այլն, մինչդեռ *նորագույն պատմություն // գրականություն* կապակցություններում այն չի փոխարինում *նորագույն* ձևին և հակառակը: Նույն ձևով՝ գործածական են *խորագույն հարգանք, բարձրագույն կրթություն, հնագույն վկայություն, ծանրագույն հանցանք* և այլ կապակցություններ, բայց *ամենախոր փոսը, ամենաբարձր շենքը, ամենահին տունը, ամենածանր քարը*, և բերված երկրորդ կապակցություններում չեն գործածվի *-գույն* բաղադրիչով կազմված գերադրականները: Այսինքն՝ *-գույն* բաղադրիչով կազմված գերադրականները մեծ մասամբ կիրառվում են վերացական կամ հոգևոր, գիտական, մշակութային հասկացություններ արտահայտող գոյականների հետ, և որոշ դեպքերում էլ այդ կապակցությունները կայունացել են, ինչպես՝ *նորագույն պատմություն, բարձրագույն կրթություն*:

Թերևս մի քանի ածականների դեպքում հնարավոր են այլ կիրառություններ, ինչպես՝ *թեթևագույն քաշ* (մարզական տերմինի իմաստով), *լավագույն սպրանքներ* և այլն, սակայն նման կիրառություններ

¹¹ Տե՛ս Մ. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 167, Մ. Ասատրյան, նշվ. աշխ., էջ 137, Ա. Մարգարյան, նշվ. աշխ., էջ 210:

սակավաթիվ են: Բիարկե, գեղարվեստական գրականության մեջ հանդիպում են որոշ կիրառություններ, որոնցում *-գույն* բաղադրիչով կազմված գերադրականները գործածված են որպես ոչ վերացական գոյականների լրացումներ, օրինակ՝ «Եվ այդ օրից *նրբագույն* բեղիկներն սկսեցին ավելի զբաղեցնել նրան» (Շիրվանզադե): Սակայն նման կիրառությունները առավելապես դիպվածային բնույթ ունեն և իմաստով էլ տարբերվում են: Բերված օրինակում *նրբագույն*-ը նշանակում է «շատ նուրբ» և ոչ թե «ամենանուրբ»:

Ինչպես նշվել է, երբեմն, հատկապես ժողովրդախոսակցական լեզվում, գործածվում են միաժամանակ *ամենա-* և *-գույն* մասնիկներով կազմված գերադրականներ: Այդպիսի ձևերի առկայությունը ցույց է տալիս, որ *-գույն* բաղադրիչով կազմված գերադրականները այս ճանապարհով մուտք են գործում կիրառական ավելի լայն ոլորտներ: Նման կիրառություններում էապես փոքրանում է բարձր ոճին բնորոշ երանգավորումը, ինչպես նաև ընդլայնվում է գործածությունների շրջանակը:

Պետք է նշել, որ ընդհանրապես *-գույն* բաղադրիչով գերադրականները, եթե նոր կիրառություններ էլ ունենում են, ապա դարձյալ պահպանվում է իմաստային զարգացման նույն միտումը: Հր. Աճառյանը գրում է. «Ամեն ածական չի կարող ստանալ *-գույն* մասնիկը. օրինակ՝ կարելի է ասել *բարձրագույն, մեծագույն, փոքրագույն, լավագույն, ազնվագույն, գեղեցկագույն* և այլն, բայց չի կարելի ասել *շատագույն, սրատեսագույն, մոտիկագույն, դժգունագույն* և այլն: Ընդհանրապես *-գույն* մասնիկով կազմված բաղադրականները գրաբարից ավանդված ձևեր են. բուն ժողովրդական և գավառական բառերը, ինչպես նաև օտար փոխառյալ բառերը, սովորաբար չեն ստանում *-գույն* մասնիկը. օրինակ՝ չի կարելի ասել *աղեկագույն, աղվորագույն, գեշագույն, պզտիկագույն, պաղագույն, չաղագույն, նորմալագույն* (վերջերս սովորական դարձավ *խոշորագույն*)»¹²: Ուշադրություն դարձնենք վերջում հավելվածին. փաստորեն այսօր այնքան տարածված *խոշորագույն*-ը սովորական ձև է դարձել միայն 20-րդ դարի երկրորդ քառորդում: Սակայն այս նոր տարածված ձևն էլ կիրառվում է *-գույն*-ով կազմվող մյուս ձևերի նման, այսինքն՝ որպես վերացական, հոգևոր, գիտական, մշակութային հասկացություն արտահայտող գոյականների որոշիչ, ինչպես՝ *խոշորագույն նվաճում // հայտնագործություն* և այլն: Թերևս փոքր-ինչ տարբերվում են *խոշորագույն գիտնական // նկարիչ // ճարտարապետական կառույց* և նման կապակցությունները, սակայն ընդհանուր իմաստով դրանք էլ ի վերջո հեռու չեն վերը նշվածներից: Սակայն գործածական չեն *խոշորագույն խնձոր // սենյակ* և նման կապակցությունները:

Վերն ասվածներից կարելի է եզրակացնել հետևալը: Լեզվի զար-

¹² Հր. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 77:

գացման ընթացքում փոփոխվել են *-գույն* մասնիկով բաղադրվող ձևերի իմաստային և կիրառական հատկանիշները: Նախ այդ ձևերը բաղադրականից վերածվել են գերադրականի: Բացի դրանից՝ սահմանափակվել է նրանց կիրառության ոլորտը, ընդ որում՝ սահմանափակվել է երկու առումով. դրանք բնորոշ են դարձել բարձր ոճին, ինչպես նաև սահմանափակվել է *-գույն* մասնիկով բաղադրվող գերադրականների գուգորդական կապակցելիությունը, այսինքն՝ ոչ միայն փոքրաթիվ ածականներ են ստանում *-գույն* մասնիկը, ոչ միայն այդ գերադրականները բնորոշ են առավելապես «բարձր» ոճին, այլև այդպիսի գերադրականները կապակցվում են սահմանափակ թվով գոյականների և իմաստային որոշակի տարբերություն ունեն *ամենա-* բաղադրիչով կազմված վերադրականների համեմատությամբ: Ինչքան էլ *ամենա-* և *-գույն* մասնիկները քերականական միևնույն ձևը կազմող և հետևաբար լրացուցիչ բաշխման հարաբերության մեջ եղող ձևեր կազմող մասնիկներ են, այնուամենայնիվ բավականին տարբերվում են հոլովական, թվակազմության և այլ համակարգերում եղած գուգաձևություն կազմող մասնիկներից:

Բանալի բառեր – *ածական, համեմատության աստիճաններ, լեզվի զարգացման փուլեր, սեմանտիկ (իմաստային) տարբերություններ, ոճական տարբերություններ*

АРТАШЕС САРКИСЯН – Семантические особенности превосходной степени прилагательных с частицей -гуйն. – Статья посвящена выявлению функционально-семантических особенностей превосходной степени прилагательных с частицей *-гуйн*. Отмечается, что превосходная степень прилагательных с этой частицей семантически отличается от превосходной степени прилагательных с препозитивной частицей *амենա-*. Рассматривается также вопрос о сочетаемости прилагательных с этими частицами с существительными. Прилагательные с частицей *-гуйн* обычно употребляются с существительными, выражающими духовные, научные, культурные понятия. Частица *-гуйн* образует превосходную степень ограниченного числа прилагательных, тогда как употребление частицы *амենա-* более универсально.

Ключевые слова: *прилагательное, степени сравнения, этапы развития языка, семантические различия, стилистические различия*

ARTASHES SARKISYAN – Semantic Peculiarities of the Superlative Degree of Adjectives Formed by Particle -гуйн. – The article studies semantic and functional peculiarities of the superlative degree of adjectives formed by particle *-гуйн* [-guyn]. The superlative degree formed by this particle semantically differs from the superlative adjectives formed by the prepositional particle *амենա-* [amena-]. The adjectives with the particle *-гуйн* are mostly used with nouns which express abstract or mental, scientific, cultural conceptions. It is also noted that a small number of superlative adjectives can be formed by this particle. The particle *амենա-* is more universal.

Key words: *adjective, degrees of comparison, stages of language development, semantic differences, stylistic differences*